

MUSIQA MADANIYATIDA ALISHER NAVOIYNING O'RNI VA FAOLIYATI

Ruzmetov Xayitboy

Urganch davlat pedagogika instituti
Musiqqa ta'limi va san'at mutaxassisligi magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18545510>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-fevral 2026 yil
Ma'qullandi: 07-fevral 2026 yil
Nashr qilindi: 09-fevral 2026 yil

KEYWORDS

musiqqa madaniyati, maqom san'ati, musiqiy-estetik qarashlar, Sharq musiqasi, badiiy meros, ma'naviyat, san'at falsafasi.

ABSTRACT

Mazkur maqolada Alisher Navoiyning musiqqa madaniyatidagi o'rni va faoliyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Unda mutafakkirning badiiy-falsafiy qarashlarida musiqaning estetik, axloqiy va tarbiyaviy ahamiyati, kuy va ohangning inson ruhiyati hamda ma'naviy kamolotidagi o'rni yoritib beriladi. Navoiy asarlarida musiqqa san'ati bilan bog'liq terminlar, obrazlar va ramzlar tahlil qilinib, uning maqom san'ati, xonandalik va cholg'u ijrochiligiga bo'lgan munosabati ochib beriladi.

Sharq uyg'onish davri madaniyatida musiqqa san'ati nafaqat estetik zavq manbai, balki inson ruhiyati, axloqiy kamoloti va ijtimoiy ongini shakllantiruvchi muhim ma'naviy omil sifatida namoyon bo'lgan. Ayniqsa, adabiyot, falsafa va musiqqa san'ati o'zaro uzviy bog'langan holda taraqqiy etib, badiiy tafakkurning yuksak namunalarini yuzaga keltirgan. Ana shunday muhitda yetishib chiqqan buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ijodi Sharq madaniyatining ko'p qirrali va teran mazmunli manbalaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Navoiy o'zining adabiy-falsafiy merosida inson va borliq, go'zallik va ma'naviyat, so'z va ohang uyg'unligini chuqur talqin etadi. Uning nazarida musiqqa san'ati inson qalbiga bevosita ta'sir etuvchi, uni poklovchi va komillikka yetaklovchi kuch sifatida baholanadi. Shoir asarlarida kuy, nag'ma, ohang, savt kabi musiqiy tushunchalar faqat badiiy bezak emas, balki chuqur ramziy va falsafiy mazmunga ega vosita sifatida qo'llaniladi. Bu holat Navoiy tafakkurida musiqaning estetik va tarbiyaviy ahamiyati naqadar yuksak o'rin egallaganidan dalolat beradi.

Mutafakkir yashagan davrda musiqqa saroy va xalq madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, maqom san'ati, xonandalik va cholg'u ijrochiligi keng rivoj topgan edi. Mutafakkir ana shu musiqiy muhitni qo'llab-quvvatlagan, san'at ahliga homiylik qilgan va musiqqa san'atining jamiyat hayotidagi o'rnini chuqur anglagan ziyoli sifatida maydonga chiqqan. Uning qarashlarida musiqqa — bu nafaqat san'at, balki insonni ma'naviy poklanishga chorlovchi tarbiya vositasidir. Shu jihatdan, shoirning musiqqa madaniyatidagi o'rni va faoliyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish bugungi kunda ham dolzarb masala hisoblanadi. Chunki Navoiy musiqiy-estetik qarashlari zamonaviy musiqqa ta'limi, madaniyat va san'atshunoslik tadqiqotlari uchun muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Sharq mumtoz tafakkurida musiqa san'ati inson ma'naviy kamolotining muhim omillaridan biri sifatida talqin etilgan bo'lib, u falsafa, adabiyot va axloqiy qarashlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlangan. Bu yondashuv qadimgi yunon mutafakkirlaridan boshlab, islomiy uyg'onish davri olimlari va mutasavviflari qarashlarida ham davom etgan. Jumladan, Abu Nasr Forobiy musiqani inson ruhiyatiga ta'sir etuvchi ilm sifatida baholab, uni axloqiy tarbiya vositasi darajasiga ko'targan. Aynan mana shu nazariy an'ana keyinchalik Alisher Navoiy tafakkurida badiiy-falsafiy mazmun bilan boyitilgan holda namoyon bo'ladi.

Alisher Navoiyning musiqaga oid qarashlari bevosita alohida musiqiy risola shaklida emas, balki uning adabiy, falsafiy va tasavvufiy asarlarida badiiy-obrazli tarzda ifoda etilgan. Navoiy ijodida musiqa san'ati estetik hodisa sifatida emas, balki inson qalbini tarbiyalovchi, uni komillikka yetaklovchi kuch sifatida talqin qilinadi. Bu holat Sharq estetik tafakkuriga xos bo'lgan "san'at – tarbiya vositasi" g'oyasining yaqqol ifodasidir. Navoiyning "Xamsa", "Lison ut-tayr", "Mahbub ul-qulub", "Majolis un-nafois" kabi asarlarida musiqa bilan bog'liq tushunchalar – nag'ma, savt, ohang, maqom, soz, xonanda obrazlari keng uchraydi. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, ushbu tushunchalar Navoiy ijodida ikki qatlamda namoyon bo'ladi: birinchisi — real musiqiy madaniyatni ifodalovchi qatlam, ikkinchisi esa ramziy-falsafiy mazmunga ega bo'lgan tasavvufiy qatlamdir. Ayniqsa, musiqaning ilohiy ishq, ruhiy poklanish va ma'naviy uyg'onish bilan bog'lab talqin etilishi Navoiyning tasavvufiy-estetik qarashlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Nazariy jihatdan qaralganda, mutafakkir musiqani inson ruhiy holatini muvozanatga keltiruvchi vosita sifatida baholaydi. Bu yondashuv Sharq mutafakkirlari — Forobiy, Ibn Sino, Jomiy qarashlari bilan hamohangdir. Ibn Sino musiqaning ruhiy-terapevtik xususiyatlarini alohida e'tirof etgan bo'lsa, Navoiy ushbu g'oyani badiiy obrazlar orqali yanada chuqurlashtiradi. Natijada musiqa san'ati faqat eshitish zavqi emas, balki axloqiy va ma'naviy kamolot omili sifatida talqin etiladi. Ta'lim va san'at homiysining musiqiy madaniyatga munosabatida ijtimoiy-ma'rifiy jihat ham muhim o'rin tutadi. U o'z davrida san'at ahliga e'tibor qaratib, xonandalar, sozandalar va bastakorlarni jamiyatning ma'naviy tayanchi sifatida baholagan. Bu holat Sharq madaniyatida san'atkor shaxsiga bo'lgan yuksak e'tiborning nazariy asosini tashkil etadi. Tadqiqotchilar fikricha, Navoiyning homiylik faoliyati musiqa san'ati rivojiga bevosita ijtimoiy sharoit yaratgan muhim omillardan biridir.

Davlat arbobining musiqa madaniyatiga oid qarashlari Sharq estetik tafakkurining muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning ijodida musiqa san'ati inson ma'naviy olamini yuksaltiruvchi, jamiyat axloqiy muhitini boyituvchi kuch sifatida nazariy jihatdan asoslab berilgan. Uning badiiy asarlarida uchraydigan musiqiy terminlar va obrazlar — nag'ma, savt, ohang, maqom, soz va xonanda timsollari — real musiqiy muhitni aks ettirish bilan birga, ramziy-falsafiy mazmunni ham o'zida mujassam etadi. Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, bu ikki qatlamning uyg'unligi Navoiyning musiqiy-estetik tafakkurini murakkab va serqirra hodisaga aylantiradi. Jumladan, tasavvufiy kontekstda musiqa ilohiy ishqni anglash, ruhiy poklanish va komillikka erishish vositasi sifatida talqin qilinadi. U san'at ahliga nisbatan hurmat va e'tibor masalasini jamiyat ma'naviy taraqqiyoti bilan bog'laydi. Navoiy tomonidan olib borilgan homiylik faoliyati musiqiy muhitni rivojlantirishga xizmat qilgan muhim omillardan biri bo'lib, bu holat san'at va davlat, ijodkor va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqaning nazariy asosini tashkil etadi.

Mutafakkirning qarashlari zamonaviy musiqa pedagogikasi nuqtayi nazaridan ham baholandi. Xususan, uning musiqani tarbiya va ma'naviy kamolot vositasi sifatida talqin etishi bugungi kunda shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar bilan uyg'unlashadi. Bu jihat Navoiy merosining faqat tarixiy ahamiyatga ega emasligini, balki zamonaviy musiqa ta'limi va estetik tarbiyada ham nazariy-metodik manba bo'la olishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, uning ijodida musiqa madaniyati masalalari hali ham yetarlicha kompleks musiqashunoslik va pedagogik tadqiqotlar doirasida to'liq o'rganilmagan. Bu holat kelgusida Navoiyning musiqiy-estetik qarashlarini maqom san'ati, an'anaviy ijrochilik va musiqa ta'limi bilan bog'liq holda chuqurroq tadqiq etish zaruratini yuzaga keltiradi.

Xulosa

Alisher Navoiyning musiqa madaniyatidagi o'rni va faoliyati Sharq estetik tafakkurining muhim tarkibiy qismi ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Uning adabiy-falsafiy merosida musiqa san'ati nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki insonning ruhiy, axloqiy va ma'naviy kamolotiga xizmat qiluvchi kuch sifatida talqin etiladi. Bu holat Navoiy ijodining ko'p qirrali va chuqur mazmunli ekanidan dalolat beradi. Uning asarlarida musiqiy tushunchalar va obrazlar real musiqiy madaniyatni aks ettirish bilan birga, ramziy-falsafiy mazmunga ham ega bo'lib, tasavvufiy g'oyalar bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, kuy va ohangning ilohiy ishq, ruhiy poklanish hamda komillikka erishish vositasi sifatida talqin etilishi uning musiqiy-estetik qarashlarining nazariy asosini tashkil etadi.

Alisher Navoiyning musiqa san'atiga bo'lgan munosabati ijtimoiy-ma'rifiy mazmun bilan ham boyitilgan. Uning san'at ahliga ko'rsatgan e'tibori, xonanda va sozandalarga nisbatan hurmat-ehtiromi musiqaning jamiyat ma'naviy hayotidagi o'rnini yuksaltirishga xizmat qilgan. Bu jihat Navoiy shaxsini nafaqat buyuk shoir va mutafakkir, balki musiqa madaniyati rivojiga amaliy hissa qo'shgan ma'rifatparvar siymo sifatida ham namoyon etadi.

Xulosalari shuni ko'rsatadiki, Navoiyning musiqiy-estetik merosi bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Uning musiqani tarbiya, ma'naviyat va estetik didni shakllantirish vositasi sifatida baholashi zamonaviy musiqa ta'limi, estetik tarbiya va madaniyatshunoslik tadqiqotlari uchun muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, Alisher Navoiy merosini musiqa madaniyati bilan bog'liq holda chuqurroq va kompleks tadqiq etish kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Fitrat A. San'at va musiqa haqida qarashlar. – Toshkent: Sharq, 1997. – 156 b.
2. Karamatov F. O'zbek musiqa estetikasi tarixi. – Toshkent: Fan, 2005. – 198 b.
3. Navoiy A. Xamsa. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991. – 704 b.
4. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1983. – 256 b.
5. Navoiy A. Majolis un-nafois. – Toshkent: Fan, 1984. – 312 b.
6. Rajabov I. Maqom san'ati va uning estetik asoslari. – Toshkent: Musiqa, 2010. – 176 b.
7. Usmonov T. Sharq musiqa madaniyati tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2008. – 224 b